

6. České vědomí Bělarusi/ Чэшкае ўсведамленне Беларусі. / Věra Lendělová, Jiří Marvan, Michal Vašíček (eds.). Praha : Karolinum, 2013.
7. Florovskij A. Nové zprávy o pobytu Františka Skoryny v Praze. // Časopis Národního musea. Oddíl Duchovedny, Praha, 1936. S. 11–19.
8. Флароўскі А. В. Scoringiana. // 450 год беларускага кнігадрукавання, 1517–1967: [зборнік артыкулаў] / Акадэмія навук Беларускай ССР ; рэдакцыйная калегія: К. К. Атраховіч (Кандрат Крапіва) і інш. Мінск : Навука і тэхніка, 1968. С. 389–433.
9. Francisko Skoryna v díle českých slavistů : sborník k 500. jubileu narození významného běloruského humanisty 1490-1990 / výběr z prací českých a slovenských slavistů a málo dostupných textů souvisejících s tímto tématem uspoř. Františka Sokolová. Praha : Slovanská knihovna při Národní knihovně v Praze, 1992.
10. Kolenovská D. Běloruská emigrace v Československu (1918–1938) // Soudobé dějiny. 2007. № 14. S. 78–105.
11. Kolenovská D. České snahy o porozumění Bělorusku mezi vědou a politikou. // Sborník Národního Muzea v Praze, Rada A – Historie. 2015. № 1–2. S. 25–32.
12. Kolenovská, Daniela. Běloruská emigrace v meziválečném Československu : studie a dokumenty: sociopolitický aspekt / Daniela Kolenovská, Michal Plavec. Praha : Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2017.
13. Uherek Z., Valášková N., Brouček S. Češi z Běloruska, // Český lid. 1997. № 3. S. 177–190.
14. Hlaváček, Petr. Bělorusko mimo Bělorusko : běloruští intelektuálové v meziválečném Československu / Petr Hlaváček, Pavel Kotau. Vydání první. Praha : Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, 2016.
15. Калета П. Масарик и его взгляд на белорусскую проблему после Первой мировой войны // Журнал Белорусского государственного университета. История. 2018. 3. С. 17–22.
16. Историко-культурные аспекты чешско-белорусских связей : монография / Зап.-чеш. ун-т (Пльзень), Белорус. гос. ун-т ; под общ. ред. П. Лозовюка, В. Репина. Минск : Изд. центр БГУ, 2019.

УДК 930.2 (261.7)

МЕТАДАЛОГІЯ І МЕТОДЫКА ДАСЛЕДАВАННЯ МЕСЦА ПРАВАСЛАЎНАГА ПРЫХОДА Ў ГІСТАРЫЧНАЙ ПРАСТОРЫ БЕЛАРУСІ Ў 40-60-я ГАДЫ ХХ ст.

С.У. Сілава

Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, пр. Незалежнасці, 4, 220030, г. Мінск, Беларусь, ssilova@tut.by

На аснове міждысцыплінарнага і сінэргетычнага падыходу аўтар прапануе методыку правядзення аналізу дзейнасці праваслаўных суполак і парафіяльнага духавенства савецкай Беларусі ў 40–60-я г. ХХ ст. прыводзіцца параўнальны да аналіз кропак біфуркацыі гісторыі Праваслаўнай Царквы ў цэлым і асаблівасці гэтага працэсу ў савецкай Беларусі. Аўтар прапануе разглядаць праваслаўныя прыходы як частка ўнутранай калоны ў савецкім гістарычнай прасторы, якую савецкі апарат ўспрымаў як варожую на працягу ўсе гісторыі існавання СССР.

Ключавыя словы: Беларусь; акупацыя; праваслаўнае духавенства; прыходскае жыццё; партызанскі рух; Вялікая Айчынная вайна.

МЕТОДОЛОГИЯ И МЕТОДИКА ИССЛЕДОВАНИЯ МЕСТА ПРАВОСЛАВНЫХ ПРИХОДОВ В ИСТОРИЧЕСКОМ ПРОСТРАНСТВЕ БЕЛАРУСИ В 40-60-е ГОДЫ ХХ в.

С.В. Силова

Белорусский государственный университет, пр. Независимости, 4, 220030, г. Минск, Беларусь, ssilova@tut.by

На основе междисциплинарного и синергетического подхода автор предлагает методику проведения анализа деятельности православных общин и приходского духовенства советской Беларуси в 40–60-е гг. ХХ в. приводится сравнительный анализ точек бифуркации истории Православной Церкви в целом и особенности этого процесса в советской Беларуси. Автор предлагает рассматривать православные приходы как часть внутренней колонны в советском историческом пространстве, которую советский аппарат воспринимал как враждебную на протяжении все истории существования СССР.

Ключевые слова: Беларусь; синэргетыка; праваслаўнае духавенства; прыходскае жыццё; кропкі біфуркацыі; ўнутраная калона.

METHODOLOGY AND METHODS OF STUDY SITE ORTHODOX PARISH IN THE HISTORIC SPACE OF BELARUS IN THE 40–60-IES OF XX

S. Silava

Belarusian State University, Niezaliežnasci Avenue, 4, 220030, ssilova@tut.by

Based on an interdisciplinary and synergetic approach, the author offers a methodology for analyzing the activities of Orthodox communities and parish clergy of Soviet Belarus in the 40-60s of the 20th century a comparative analysis of the bifurcation points of the history of the Orthodox Church as a whole and the features of this process in Soviet Belarus are given. The author suggests considering Orthodox parishes as part of an internal column in the Soviet historical space, which the Soviet apparatus perceived as hostile throughout the history of the USSR.

Key words: *Belarus; synergetics; Orthodox clergy; parish life; bifurcation points; inner column.*

Распад Савецкага Саюза меў наступствы не толькі для дзяржаўнаўтваральных працэсаў на постсавецкай прасторы, але і прывеў да краху савецкай метадалогіі гісторыі. Старыя падыходы не маглі адэкватна рэагаваць на змены ў грамадстве, палітыка галаснасці штодзённа адчыняла невядомыя раней старонкі гісторыі. У гістарычную навуку вяртаецца кафнесійная гісторыя, якая ўжо не разглядаецца толькі як рэакцыйная. Гэта вяртанне азначала і тое, што для аб'ектыўнага аналізу гісторыі Царквы неабходны новы інструментарый, які б улічваў спецыфіку вывучаемага аб'екта.

Найбольш эфектыўным падыходам для вывучэння дэнасці праваслаўнага прыхода савецкай Беларусі ў 40–60-я гг. ХХ, на наш погляд, з'яўляецца сінэргетыка.

Расійскі даследчык Г.М. Іпалітаў адзначае, што ў сучаснай навуцы паняцці «сінэргетыка», «сінергія» маюць па меншай меры тры значэнні: 1) Узаемадзеянне многіх кампанентаў (падсістэм) у адкрытых сістэмах, якое характарызуецца тым, што сукупнае дзеянне ўсіх кампанентаў перавышае эфект, які аказвае кожны з іх. 2) Навуковы накірунак, які даследуе заканамернасці, якія ляжаць у аснове працэсаў самой арганізацыі ў сістэмах (структурах) самай рознай прыроды: фізічных, хімічных, біялагічных, сацыяльных, тэхнічных. 3) Аб'ектыўны працэс узаемадзеяння людзей ва ўсіх сферах грамадскага жыцця [3, с. 207–208].

Л.І. Бародкін разглядае магчымасць прымянення сінэргетычнай парадыхмы для аналізу гістарычных працэсаў у якасці метадалагічнай асновы і аналітычнага інструмента для даследавання няўстойлівых сітуацый, пераходных працэсаў, перыяду хаоса і альтэрнатыў развіцця. Ён адзначае, што ў адпаведнасці з сінэргетычнай парадыхмай гістарычная эвалюцыя ў прыродзе і грамадстве характарызуецца пераходам ад адной досыць устойлівай сістэмы да іншай з новай узроўневай арганізацыяй элементаў. Пры гэтым фарміраванне кожнага новага ўзроўню сістэмы суправаджаецца праходжаннем яе праз кропкі біфуркацыі, і ў гэтых станах малыя флуктуацыі могуць выклікаць буйны наступствы, прывесці да з'яўлення новых структур, што і з'яўляецца асноўнай катэгорыяй парадыхмы [1, с. 34]. Л.І. Бародкін ў гэтай сувязі паказвае асноўныя сітуацыі і акалічнасці, уплыў выпадковасцяў, якія прыныпова немагчыма прадбачыць і прагназаваць, на агульны характар развіцця вывучаемага працэсу ці грамадскай ці канфесійнай структуры.

Пад біфуркацыяй разумеецца няўстойлівы стан сістэмы, кропка галінавання, у якой адкрываюцца некалькі магчымых шляхоў развіцця. Флуктуацыя – гэта выпадковае адхіленне велічыні, характарызуючая сістэму з вялікага ліку часціц, ад сярэдняга стану структуры.

Адным з першых айчынных гісторыкаў, які прапанаваў дадзены падыход для разгляду ўсяго гістарычнага працэсу быў У.Н. Сідарцоў, як адзначаў, што толькі міждyscyплінарны падыход і сінэргетыка дазваляць глыбінна разумець гістарычныя працэсы і пазбегнуць фальсіфікацыі. Даследчык на падставе сінэргетыкі прапанаваў новую перыядызацыю гісторыі Беларусі канца ХІХ – пачатку ХХ ст. Гэта фактычна альтэрнатыўная перыядызацыя гісторыі Беларусі. Лета 1944 – 40-х гадоў, на думку даследчыка, гэта вяртанне к старым формам соцыума (пераўтварэнні ў Заходняй Беларусі, параўнанне жыцця ў СССР і на Захадзе, адносна стабілізацыя ў краіне). 50-я гады ХХ ст. – час, калі краіна стаяла на ростаннях (крызіс сталінскай мадэлі кіраўніцтва, рост антысавецкіх настрояў ў грамадстве і рост колькасці зняволеных, станаўленне асноў грамадзянскай супольнасці, праблема тэхнічнага пераўзбраення народнай гаспадаркі). З канца 50-х да канца 80-х гадоў ХХ ст. адбываўся перыяд адноснай стабільнасці і адначасова скатванні да стану хаоса [4, с. 42].

К.Н. Сідарцоў не разглядае асобна рэлігійныя суполкі іх месца ў беларускай савецкай гістарычнай прасторы, аднак падыходы, якія прапануе даследчык, можна прымяніць і пры вывучэнні канфесійнай гісторыі Беларусі ў другой палове XX ст. Даследчыце па-новаму вызначае саму логіку развіцця гістарычнай прасторы савецкай Беларусі, гэты падыход дазваляе ўпісваць розныя сацыяльныя інстытуты ў агульны кантэкст гістарычнага развіцця.

Навуковае вывучэнне праваслаўных прыходаў пасляваеннай савецкай Беларусі немагчыма разглядаць толькі з прымяненнем інструментарыя савецкай навукі. Царкоўныя структуры вызначаюцца асаблівасцямі, якія немагчыма вывучаць без ведання багаслоўскіх дысцыплін, кананічнага разумення дзейнасці рэлігійных арганізацый. Такі міждысцыплінарны падыход дазваляе больш глыбока разумець сутнасць дзейнасці праваслаўных прыходаў у савецкай прасторы пасляваеннай Беларусі. Валоданне ведамі па сутнасці пастырскага служэння дазваляе зразумець метадалагічны падмурк дзейнасці праваслаўнага прыходскага святара, яго арганізацыйную дзейнасць на прыходзе. Веданне Евагелля неабходна для разумення сутнасці прыходскага жыцця, абавязкаў і правоў кожнага члена абшчыны, іх камунікацыю і сродкі заважвання. Сукупны міждысцыплінарны падыход дазваляе ўспрымаць праваслаўны прыход не толькі як суполку вернікаў, але і як самаарганізацыйную структуру, здольную для самазаважвання.

Аналізуючы гісторыю Праваслаўнай Царквы ў СССР без уліку спецыфікі беларускай сітуацыі можна вызначыць наступныя кропкі біфуркацыі:

1. 1943 год – змена курса Сталіна адносна Праваслаўнай Царквы ў СССР. У гэты перыяд абываецца выбранне Маскоўскага Патрыярха, Царкве надаецца права юрыдычнай асобы, дазваляецца дзейнасць рэлігійных суполак пад кантролем савецкіх дзяржаўных і карных органаў, часовае прыпыненне масавых рэпрэсій, стварэнне інстытута Упаўнаважаных па справах Рускай Праваслаўнай царквы пры Савеце Міністраў СССР.

2. 1946 год – зніжэнне тарыфаў на камунальныя палугі для цэркваў, дазвол адчыняць духоўныя навучальныя становы.

3. 1948 год – узмацненне антырэлігійнай прапаганды.

4. 1956 – 1958 гады – прыняцце законаў па абмежаванню дзейнасці рэлігійных аб'яднанняў, узмацненне антырэлігійнай прапаганды, выданне законаў у дачыненні манастыроў, абмежаванне прыходскага жыцця.

5. 1959 год – зачыненне і знішчэнне храмаў, канчатковае фарміраванне вертыкалі органаў улады, якія кантралююць царкву і прыходскае жыццё.

6. 1961 год – прыняцце Пастановы «Аб узмацненні кантролю за выкананнем заканадаўства аб культурах», якая фактычна азначала адхіленне прыходскага святара ад пастырскай дзейнасці, ператварала яго ў асобу, якая проста выконвала рэлігійныя абрады.

7. 1966 год – змяненне артыкулаў Крымінальнага Кодэксу за парушэнне заканадаўства аб рэлігійных культурах, якія уводзілі тры віды пакарання за парушэнне заканадаўства аб культурах (дысцыплінарную, адміністрацыйную і крымінальную).

Аднак аналізе дзейнасці праваслаўных прыходаў Беларусі ў 40-60-я гг. XX ст. паказвае, што прыведзеныя вышэй кропкі біфуркацыі не зусім адпавядаюць беларускай сітуацыі. Беларуская гістарычная прастора, на наш погляд, вылучае наступныя кропкі біфуркацыі:

1. Лета 1941 года – масавае, часам сціхійнае адчыненне храмаў ва умовах нацысцкай акупацыі на Усходзе Беларусі, стабільная царкоўная структура ў Заходняй Беларусі.

2. 1942 год – Усебеларускі царкоўны сабор і спроба абвясчэння аўтакефаліі.

3. Лета 1944 года – пачатак масавых рэпрэсій супраць праваслаўных святароў і вернікаў.

4. 1947 год – адчыненне Мінскай духоўнай семінарыі ў Жыровічах, аднаўленне прафесійнай падрыхтоўкі святароў на фоне правядзення рэпрэсій супраць святароў і вернікаў.

Далейшыя кропкі біфуркацыі ў БССР і СССР супадаюць, аднак пры аналізе дзейнасці праваслаўных прыходаў Беларусі ў другой палове 40-першай палове 60-х гг. XX ст. неабходна ўлічваць, што савецкія ўлады абвесцілі БССР першай атэістычнай рэспублікай. Темпы правядзення антырэлігійнай палітыкі тут былі больш высокімі, а формы больш агрэсіўныя, чым у цэлым па Савецкаму Саюзу. Гэта прасочваецца і пры лінгвістычным аналізе матэрыялаў Упаўнаважанага па справах Рускай Праваслаўнай Царквы па Гродзенскай вобласці пры Савеце Міністраў СССР па БССР А. Гашнікава.

Амаль у кожным дакуменце маецца агрэсіўная, часам абразлівая рыторыка ў дачыненні святароў і вернікаў, выкарыстоўваюцца такія выразы як «фанатычныя царкоўнікі», «распальванне рэлігійнага фанатызму», «сектанцкія малебствы ў істэрычнай форме» і г.д. [2, арк. 99]. Перапіска А. Гашнікава с Саветам паказвае, што такая мова дакументаў была нармальнай для свецкага кіраўніцтва таго часу і не дапускала змянення стылю.

На нашу думку, Праваслаўная Царква ў савецкім грамадстве можа разглядацца як унутранная калона ў грамадстве. Гэтая калона мае сваю структуру, часткай якой з'яўляюцца прыходскае святарства і праваслаўны прыход. Праваслаўная царква ў 1917 годзе апынулася ў стане унутраннай калоны ў атэістычным савецкім грамадстве. Палітыка ваяўнічага атэізму, якая пачалася адразу пасля прыходу бальшавікоў да ўлады, прымушала Царкву і вернікаў да вызначэння сваіх пазіцый да гэтай сітуацыі. Унутранная калона не хацела падпарадкоўвацца выключным знішчальным законам, адбылася спроба мабілізацыі ўнутры самой калоны (выбар Патрыярха, супрэціўленне вернікаў і святароў). Са свайго боку савецкая ўлада з самага пачатку прымяняла розныя сродкі для знішчэння гэтай калоны. Іх можна падзяліць на знешнія і ўнутранныя.

Да знешніх прыёмаў барацьбы з боку савецкай ўлады адносяцца заканадаўчыя акты (адзялення Царквы ад дзяржавы і школы ад Царквы, пазбаўленне Царквы маёмасці, рабаўніцтва цэркваў пад выглядам дапамогі галадаючым Паволжжа, зачыненне і знішчэнне цэркваў, арышты і растрэлы святароў і вернікаў, абмежаванне і кантроль дзейнасці святароў і прыхаджан, шырокая антырэлігійная прапаганда).

Унутранныя прыёмы барацьбы савецкай дзяржавы прадуглежвалі разбурэнне ўнутраннай калоны знутры. Да іх неабходна аднесці дыскрэдытацыю праваслаўнага святарства і вернікаў, выкарыстанне сродкаў масавай інфармацыі (у тым ліку і кіно) для правядзення шырокай антырэлігійнай прапаганды. Савецкая ідэалогія стварала новага савецкага чалавека, які з'яўляўся не проста атэістам, а ваяўнічым атэістам, мэта якога была знішчэнне рэлігійных інстытутаў. У такой сітуацыі веруючыя разглядаліся як не зусім савецкія грамадзяне, яны былі «чужымі» у савецкай гістарычнай прасторы. Меры па разлажэнню прыходскага жыцця былі даволі эфектыўнымі, але канчаткова знішчыць праваслаўны прыход савецкая ўлада не змагла.

Такім чынам менавіта сінергетыка дазваляе найбольш поўна і глыбока прааналізаваць дзейнасць праваслаўнага святарства і прыходскага жыцця ў гістарычнай прасторы савецкай Беларусі другой паловы 40-х – першай паловы 60-х гг. ХХ ст.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. Бородкин Л. И. Моделирование исторических процессов: от реконструкции реальности к анализу альтернатив. С.-Петербург: Алетей, 2016. 306 с.
2. Государственный архив Гродненской области. Ф. 478. Уполномоченный Совета по делам русской православной церкви при СМ СССР по Гродненской области. Оп.1. Д. 83. Переписка с Советом, уполномоченным Советом по БССР, духовенством и др. вопросам, относящимся к церкви за 1963 год. 105 л.
3. Ипполитов Г.В. К вопросу о синергетическом подходе в исторических и историографических исследованиях // Известия Самарского научного центра Российской академии наук. Т. 12. № 2. 2010. С. 207–216. Рэжым доступу <https://cyberleninka.ru/article/n/k-voprosu-o-sinergeticheskom-podhode-v-istoricheskikh-i-istoriograficheskikh-issledovaniyah/viewer>. Дата доступу 26.02.2020.
4. Сидорцов В. Н. Методологические проблемы истории. Минск: ТетраСистемс, 2005.

УДК 394.011:94(47+476)“18/19”

ПРОЦЕССЫ НАЦИЕСТРОИТЕЛЬСТВА И ПРОБЛЕМА ВОСПРОИЗВОДСТВА ЭЛИТ В БЕЛОРУССКОМ РЕГИОНЕ В ПЕРИОД «ДОЛГОГО XIX ВЕКА»

С.Ф. Шимукович

Республиканский институт высшей школы, ул. Московская, 15, 220007, г.Минск, Беларусь, 28.05.74@mail.ru

Автор анализирует роль научной и образовательной инфраструктуры в эффективности и результативности процессов нациестроительства в период «долгого XIX века» на территории белорусских земель. Автор отмечает, что отсутствие учреждений высшего образования во второй половине XIX – начале XX веков на белорусских землях сказалось на научном обосновании белорусского национального проекта и процессах его продвижения через систему университетского образования. Также это сказалось на масштабах и качестве воспроизводства всех групп региональных элит.